

Ніна ЖОВТОВРЮХ

ВНЕСОК ІВАНА ФРАНКА У ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ ЛЕКСИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811. 161. 238.

Жовтобрюх Н. Внесок Івана Франка у становлення української ділової лексики; 9 стор. Кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглядається проблема формування ділової лексики української мови, аналізуються праці І.Франка, ділова лексика яких сприяла формуванню і становленню офіційно-ділової лексики.

Ключові слова: статuti, урядові документи, архів, суд, державна рада, дебіт, компенсація, вердикт, загальні збори, спільна акція.

Annotation. The article deals with the problem of business lexics formation in the Ukrainian language. The works by Ivan Franko, the business lexics of which favoured the formation and foundation of official business lexics, have been analyzed.

Key words: statutes, official documents, court, archive, state council, compensation, verdict, debit, general meeting, common action.

Особливий інтерес викликають у вчених мовознавчі концепції І.Франка та його роль у становленні і збагаченні наукового й ділового стилів української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Нові аспекти дослідження вимагають розширення й популяризації наукової бази – першоджерельних матеріалів (творів письменника, його листів, рецензій, договорів тощо). Значна частина їх зберігається в архівних фондах і все ще залишається, на жаль, малодоступною.

Діяльність І.Франка – видатного громадсько-культурного діяча – сприяла також виробленню певних норм в офіційно-діловому стилі української мови: він вів ділове листування з видавництвами, окремими людьми, писав звіти, протоколи на засіданнях товариств, до яких належав, листувався з редакціями, де працював, виступав у пресі з інформаціями, звітами про важливі події суспільно-політичного життя.

Часто І.Франко нотував судові процеси, їх хід, вердикти: «... при всім тім процесу...я трохи нотував спочатку...З того, що я нотував, стрібую [Вам] тими днями зложити...» [2,208], робив для еміграції і посилав М.І.Павликові, одному з редакторів журналу «Громада», в Женеву різні виписки із «справоздань сеймових»: «...Заждїть на статuti... їх ще не бачив, тільки-м чув від одного нотаріального диюрніста, котрий мав їх при протоколяції нотаріальній...що статuti уложені...Скоро дістем статuti..., справоздання сеймові отсе переглянув...» [4, 219 - 220], протоколи редакційного комітету журналу «Друг»: «посилаю Вам ще протоколи редакційного комітету «Друга»... і ще деякі папери...» [4,169].

Разом з тим І.Франка дуже хвилювала доля селян його рідного краю. Тому, щоб краще пізнати життя Галичини, історію її економічних відносин, письменник знайомився з різними діловими документами: вивчав книги засідань ради громадської – «... про потребу злагодження з часом історії економічного розвитку нашого народу

під Австрією. Щодо права звичаєвого, то звернув увагу ще 1882 року в статейці «Громадянський суд у Добрівлянах»... де я після книги засідань ради громадської зладив статистику її засудів за кілька рік. Надіюсь, що скоро будемо мати книги о тім праві...» [4, 437], циркуляри, урядові документи: «...сими днями скінчу рукопис, у котрій ся справа зведена вкупу з урядових документів... Для її доповнення треба буде переглянути множество губерніальних циркулярів, котрих тут... є різних повітів і років...» [4, 385 – 386], детально цікавився різного роду актами, скаргами, угодами, резолюціями: «...знайшов багато цікавих документів з кінця ХVІІІ і початку нового віку до історії економічних відносин Галичини, а попередю докладний інвентар ключа грималівського... (30 сіл і 4 містечка) з р. 1800, котрий я переписав, суми і нотатки, і в кінці акти, скарги, угоди, резолюції з кількох процесів., в кінці цілу пачку циркулярів з 1846 і 1848...» [4, 575], робив копії різних документів, працюючи над архівними матеріалами: «одержав повну історію фінансів австрійських, в котрій чимало є з архівного матеріалу цікавих дат до економічного розвитку Галичини за послідніх 100 літ» [4, 441], вважаючи, що приватні документи мають свою вартість: «...цікавіші речі надіюсь з часом зібрати по наслідственному праву... Здається, що звичаєве право... все більше відтискається від життя... звичаєве право запевно і досі має великий вплив на ті економічні форми... і мусить також мати свою вартість...» [4, 441 – 442]. Досить часто І.Франко надавав велику допомогу селянам рідного села Нагуєвичі у написанні прохання до урядових установ [4, 352 – 353].

Сфера ділового мовлення була тісно пов'язана з діяльністю І.Франка. Він працював над різними діловими паперами, про що ми дізнаємося з його листів до окремих осіб, з автобіографії, написаної для Віденського університету. І.Франко був добре обізнаний з правовідносинами різних епох, прекрасно знав австрійські кодекси, інші

нормативні документи, постійно цікавився різноманітними питаннями правознавства, досконало вникав у цю галузь: «...не رایه би видавати стереотипного «Кобзаря» в Женеві, бо я певний, що його в Австрії конфіскують... У нас є два суди: об'єктивний, де судять саму книжку і де може її боронити тільки автор або видавець, і суб'єктивний за розширювання книжки, забороненої об'єктивним судом...» [5, 105].

До редакції газети «Діло» 1892 року І.Франко пише: «На підставі § 19 закону пресового звизаю вас, щоб ви конче надрукували мою відповідь на ваше запитання, звернене до мене в числі 30 «Діла» біжучого року в статейці «З реєстру клевет», інакше буду змушений доходити свого права судовою дорогою...» [5, 323]. Щодо обізнаності І.Франка в правознавстві підтвердженням є вислів М.Черемшини, юриста за освітою: «... ніколи не гадав, що такий велетень красного письменства, як Франко, мав такі основні і детальні відомості... у тім напрямі» [7, 307].

Українські, російські, польські, німецькі офіційні документи давали І.Франку, який вільно володів давньогрецькою, латинською, німецькою, французькою, англійською, старослов'янською, болгарською, чеською, російською, польською та іншими мовами, можливість пізнати закономірності організації офіційно-ділового тексту, що сприяло свідомому підходу до вибору і використання у мовній практиці характерних для ділового стилю мовних одиниць, специфіку якого він сприймав надзвичайно тонко [3, 92].

Потрібно зауважити, що ця сфера ділового мовлення І.Франка майже не вивчалася значною мірою через те, що переважна більшість його текстів офіційно-ділового характеру не була в науково-лінгвістичному обігу.

Предметом наших спостережень стали саме листи письменника (збереглося, як відомо, більше тисячі), які за змістом і організацією тексту можна віднести до ділових, а також відозви, заяви, звернення офіційно-ділового характеру, інформаційно-газетно-журнальні твори.

Спостереження над мовою і стилем цих матеріалів, враховуючи суспільно-політичні відносини Франкової доби, дають підставу стверджувати, що у виробленні та використанні мовних ресурсів, здатних обслуговувати сферу офіційно-ділових відносин, письменникові доводилося самому прокладати нові шляхи, бо традиційні засоби, властиві давньоукраїнській актовій мові, в умовах розвитку мови на народній основі були застарілими, а нові через несприятливі умови розвитку державно-політичного життя українського народу ще не були остаточно вироблені [3, 92]. В основному український офіційно-діловий текст у другій половині XIX ст. потрібно було створювати заново.

З цього приводу слушною є думка Я.Головацького, який у статті «Дещо о діловім

язиці у нас на Русі», порушуючи питання мови, зауважує: «... повинні вестися ґрунтовні книги, де будуть вписані всякі купна, продажі, уклади, договори, довги і под.» [1, 92]. Автор наводить тексти купчих грамот зі снятинських міських книг 1725 і 1750 років, намагаючись подати зразки ділових паперів для сучасників і підкреслюючи при цьому, що мова їх народна, чиста, ясна, форма докладна. Необхідно, однак, зауважити, що на західноукраїнських землях, де жив і творив І.Франко, розвиток української офіційно-ділової лексики, як і української мови в цілому, проходив у складних суспільно-політичних умовах. Українська мова постійно зазнавала утисків і переслідувань. У зв'язку з посиленням національних рухів, уряд Австро-Угорської імперії змушений був робити тимчасові поступки слов'янським народам, які входили до складу імперії. Українська мова визнавалася як «красва». Австрійський уряд не сприяв тому, щоб вона нормально розвивалася і нормалізувалася. Особливо це стало реально відчутним тоді, коли практично постало питання про переклад українською мовою всіх державних законів. У розпорядженні Австрійського уряду № 12466 від 20 грудня 1859 року та у рескрипті № 1655 від 10 лютого 1870 року підкреслювалося, що той, хто хоче писати урядові документи українською мовою, мусить уживати латинські букви.

Отже, аналізуючи матеріали ділової лексики І.Франка, не можна не врахувати ті обставини, що склалися у сфері суспільних відносин, і особливості розвитку української мови та її функціональних стилів, у тому числі й офіційно-ділового.

Поступово звільняючись від впливів «язичія», що вживалося в офіційно-ділових колах з середини XIX і до початку XX ст. і засвідчене у великій кількості ділових матеріалів, у спеціальних словниках, І.Франко, борячись проти занедбання ідеї, форми, висловлювань, стилю, своєю мовною практикою виявив глибоке розуміння природи ділового мовлення як функціонального стилю літературної мови.

У кореспонденції І.Франка спостерігається використання традиційних засобів української ділової лексики того часу – переважно окремих слів та виразів, уживаних в тодішньому діловодстві, які йдуть із староукраїнської, російської мови, старослов'янців чи слів, утворених на їх зразок: напоmnення [4, 8], предложення комітетові редакційному [4, 8], жалоби [4, 58], вести щоти [4, 437], згляд точок [4, 61], общє собраніє [4, 61], предсідатель збору [4, 61], повномочіє відібрати гроші [4, 72], просьба [4, 232], сплатити довги [4, 425], принімати в члену [4, 435], диктувати условини [4, 499], висказувати подяку [6, 442], обов'язуватися [6, 484], взяти під розвагу соображенія [6, 492],

завідомлювати [6, 493], запобігти випадковим обставинам [6, 499] тощо.

Такого типу висловлювання спостерігаємо в діловому листуванні та інших ділових текстах І.Франка різних років.

Перш за все це пояснюється тим, що, як зазначає О.А.Сербенська, офіційно-діловий стиль більш замкнутий і консервативний у порівнянні з іншими функціонально-стилістичними різновидами української мови, тому в ньому слова, словосполучення виявляють тенденцію до більшої стабільності, важче піддаються заміні [3, 94].

По-друге, на розвиток української ділової лексики другої половини XIX ст. помітний вплив мала польська мова.

Вплив польської мови на ділове мовлення І.Франка, як і в цілому на тогочасний український офіційний стиль, був зумовлений конкретно-історичними умовами життя Галичини другої половини XIX ст. [2, 115]. З одного боку, польська мова 70-х рр. XIX ст. поряд з німецькою виконувала функції урядові, з другого – її стильові різновиди були розвинуті і стабілізовані в основному ще в 30-х рр. XIX ст. Українсько-польські взаємини в усному спілкуванні, у суспільно-політичних відносинах теж об'єктивно сприяли проникненню в українську мову полонізмів.

Відчутний вплив полонізмів простежується і в досліджуваних нами матеріалах І.Франка: дефравдації (зловживання) [4, 58], здання (zdnia – думки) [4, 61], нотаріальний діюрист (канцелярист) [4, 219], Akt oskarzenia (акт обвинувачення) [4, 241], пертрактувати (вести переговори) [4, 497], дегресія (відхилення) [4, 498], тантєма (винагорода) [4, 500], індемнізація думки (перевага думки) [4, 500], wzasadzie (у принципі) [4, 514], Zaliczki (аванс) [4, 434], пассус (виступ) [4, 540], реасумувати (підводити підсумки) [4, 586], o perkroczenie (pro порушення) [6, 119], Zaciagać pożyczkę (взяти позику) [6, 345], Zaciagać dług (позичити гроші) [6, 345] тощо.

Із синтаксичних конструкцій полонізмів відзначимо передусім постпозицію узгоджених означень, переважно в офіційних назвах установ, різних організацій, у назвах документів, які приходили безпосередньо з польської мови. Наприклад: комітет редакційний [4, 219], протоколяція нотаріальна [4, 219], справоздання сойміві [4, 209], канцелярія редакційна [5, 399], рада державна [6, 407], каса позичкова [4, 325], але в неофіційних назвах виступає вже звичайний для української мови порядок слів: статистичний обрахунок [4, 317], принципальне значення [5, 324], ділові відносини [5, 269], загальні збори [4, 325], загальна ухвала, спільна акція [5, 451], загальне голосування [5, 486] тощо.

У процесі лексичного творення І.Франка в галузі офіційно-ділових відносин неабияку роль відіграло те, що сам автор, як ми вже вказували,

володів багатьма слов'янськими і західноєвропейськими мовами, був обізнаний з діловодством багатьох народів, прекрасно знав римське право. Тому можна, на наш погляд, вважати ряд особливостей ділової лексики письменника інтернаціональними за своїм характером. Передусім, це стандарт в організації ділового тексту, його синтаксичній структурі, чітке виділення типових мовних зворотів, активізація мовних засобів, здатних реалізувати категоричність, вказувати на обов'язковість дії, виражати волюнтаривну функцію мови.

Простежується вживання стандартизованого словосполучення, характерного для першої особи у діловому мовленні: «... прошу якнайшвидше звістити мене про хід діл...» [4, 33]; «... вживаю вас, щоб ви конче надрукували мою відповідь на ваше запитання...» [5, 323]; «перепрошую вас за неприємність, котрої я був причиною...» [5, 448]; «... передовсім зволіть подякувати вам за те, що ви перші подали голос...» [4, 245]; «... надіюсь, що не відмовите моїй просьбі...» [4, 500] тощо.

Разом з тим у діловому мовленні І.Франка виразно простежується тенденція до витворення інтернаціонального лексичного і фразеологічного фонду. І.Франко вводить в обіг багато слів іншомовного походження, які, вступаючи в сполучення зі словами української мови, утворюють стійкі словосполучення офіційно-ділового стилю: у сполученні з іменником – відібрання дебіту [4, 16], надання компенсації [4, 31], позбавлення вартості [4, 31], наявність критики [4, 8], винесення резюме [4, 215], використання Конституції [5, 75]; у сполученні з дієсловом – винести вердикт [4, 207], використати факти [4, 56], отримати дотацію [4, 317], отримати інформацію [4, 501], дістати дебіт [4, 512], прийняти циркуляр [5, 515].

У діловий текст І.Франко вводить також ділову лексику в латинській: corpus delicti – речовий доказ [4, 107], ad acta – до справи [4, 313], privatim – приватно [4, 337], imperative – наказ [4, 438], votum – заява, недовір'я [4, 541], per procuram – через посередництво [4, 546], modus – пропозиція [6, 299], a conto – в рахунок [6, 186], colloquium – співбесіда [6, 38], specimen – зразок [6, 29] та німецькій транслітерації: Strafgesetż – кримінальний закон [4, 63], unter'm Hund – не витримує критики [4, 347], confiscierlich – підлягаючий конфіскації [4, 354], Zeheimrath – таємний радник [4, 181], Bittschrift – прохання, клопотання [4, 470] тощо.

Тільки Франкова ерудиція, глибока обізнаність з офіційно-діловим стилем розвинутих літературних мов, інтуїція справжнього науковця могли виробити правильну орієнтацію щодо вживання іншомовних слів у напрямі розвитку ділового стилю як функціонального різновиду української мови другої половини XIX ст.

Проте найбільш визначальною у мовотворчості І.Франка була його орієнтація на загальнонародну мову. Цьому об'єктивно сприяло ряд факторів: прекрасне знання історії української літератури, мови, глибоке розуміння перспектив їх розвитку, ділові і дружні взаємини із відомими діячами України. Орієнтуючись на загальнонародну мову у діловому мовленні, І.Франко разом з тим дбав і про збереження в ньому іншомовних елементів.

Але в силу ряду позамовних факторів не простежується прямого і безпосереднього зв'язку офіційно-ділового стилю, виробленого на західноукраїнських землях, з його розвитком середини ХХ ст. На жаль, ділове мовлення І.Франка, на відміну від інших його

функціонально-стильових різновидів, в цілому становить замкнене явище. В «Російсько-український словник правничої мови», що був виданий 1926 року за редакцією А.Кримського, який особисто знав І.Франка, було введено деякі офіційно-ділові вислови з повісті письменника «Перехресні стежки». На жаль, це єдине джерело явно недостатньо подає уяву про ділову лексику І.Франка і може бути хіба що прикладом використання окремих слів та виразів із сфери тодішнього суспільно-політичного життя. Але найважливішим є те, що І.Франко зумів знайти правильний шлях формування, розвитку і вдосконалення української ділової лексики і своєю практикою сприяв виробленню основ її нормування.

Література

1. Головацький Я. Дещо о діловім язиці у нас на русі. – Зоря Галицька, 1850, ч. 17. – С. 97 – 98.
2. Жовтобрюх М.А. Формування українського публіцистичного словника в середині ХІХ ст. // Мовознавство і літературознавство. – К., 1964. – С. 112 – 116.
3. Сербенська О.А. Особливості стилю ділового мовлення І.Франка // Українське літературознавство, 1985, вип. 44. – С. 91 – 96.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 48.
5. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49.
6. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 50.
7. Черемшина М. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956.

Жовтобрюх Ніна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ